

MANTIKUT-TAYR'IN MANZUM ÇEVİRİLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA¹

Y. Doç. Dr. Cem DİLÇİN

İran'ın ünlü mutasavvıf ve şairi Feridüddin Attar (1119-1193)'ın *Mantuku't-Tayr* adlı eserinin manzum çevirileri üzerine yaptığım bu küçük karşılaştırmanın ağırlık noktası, eserlerin dil ve anlatımıyla sınırlıdır. Yani bu eserlerin üslup açısından tümüyle değerlendirilip incelenmesinden, stilistik bir çalışma amaçlanmaktadır. Karşılaştırmada, eserin aslındaki anlama bağlılık ve verilmek iste'nen düşüncenin çevirilerde ne ölçüde yansıtılabildiği, sözün çevirilerde *bağlam* (*siyâk u sibâk*, *context*) açısından tutarlılığı, belli kavramları anlatmak için seçilen sözcüklerin, deyimlerin ve çeşitli söz kalıplarının kullanılışı, Farsça sözdiziminin Türkçe metne yansıma biçimi, Farsça deyimlerin çeviri yoluyla Türkçeye aktarımı, çeviriyi yapan şairlerin kendi sanatçı kişilikleri açısından, sözlerine belli bir özellik katabilmek için dilin gereçlerini ve anlatım olanaklarını ötekilerden ayırıcı nitelikte ve kendine özgü biçimde nasıl kullandıkları bu küçük karşılaştırma örneğinin sınırları içerisinde kalın çizgilerle belirlenmeye çalışılacaktır. Karşılaştırmaya geçmeden önce, eski Türk edebiyatındaki çeviri anlayışını ve Tezkireci Aşık Çelebi'nin çeviri konusuna nasıl baktığını gösteren küçük, fakat o ölçüde önemli bir noktaya aşağıda değinmek istiyorum.

Attar'ın Türkçeye çevirilerinin yukarıda verdiğim ölçütler açısından özellikleri, bugüne kadar yaptığım sınırlı karşılaştırmalar doğrultusunda, genel bir çerçeve içerisinde şöyle belirtilebilir: Gülşehrî ve özellikle Nevâî, çoğu yerde Attar'ın metnindeki anlamı Türkçe olarak aktarmaya çalışmışlar, eserin iç ve dış düzenine gerektiği gibi bağlı kalmamışlardır. Oysa, Zaifi, Mehmed ve Fedâî, anlamın yanı sıra, eserin söyleyiş ve anlatış biçimini de belli bir ölçüde yansıtmaya çalışmışlardır. Bunların içerisinde Mehmed, Attar'ın beyitlerindeki temel sözcük ve tamlamaları, çoğu yerde olduğu gibi çeviri metnine aktarmış; yardımcı fiilleri, ek ve takılan, edatlardan kimilerini Türkçeleştirmekle yetinmiştir. Bu durum, fazlasıyla

¹ Bu incelemeye giriş olmak üzere, 3 Nisan 1989 tarihinde, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi III. Araştırma Sonuçları Toplantısı"nda *Mantuku't-Tayr*'i, çevirilerini ve Zaifi'nin *Gülşen-i Simurg'unu* tanıtan, *Mantuku't-Tayr*'in Manzum Çevirileri ve Zaifi'nin *Gülşen-i Simurg'u* adıyla bir bildiri sunmuştum.

"çeviri kokan" bir metnin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Başka bir deyimle Mehmed, Attar'ın *Mantuku't-Tayr'ını*, Türkçe sözcüklerle Farsça söylemiştir.

Âşık Çelebi'nin, genellikle ek, takı ve edatları Türkçeleştirerek yapılan çeviriler konusunda ilginç bir tespiti vardır. Âşık Çelebi, *Tezkiresi'nin* "Kemal-i Zerd" maddesinde, Şemsüddin-i Cüveynî'nin tarihini Türkçeye çevirip, *Belâgat-name* diye ad verdiğini belirttiikten sonra şöyle demektedir: "...elfâz u 'ibârâtın ve ' Arabi ebyâtın bi-'aynihâ irâd itmişdür nihâyet-i revâbit u edatın tağyir ve Türkî elfaz ile ta' bir itmişdür". Âşık Çelebi'nin, Sarıca Kemal'in çevirisini bu sözlerle eleştirmesi, XVI. yüzyılın çeviri anlayışını da bir ölçüde yansıtmaktadır.

Mantuku't-Tayr'ın Türkçedeki belli başlı 5 manzum çevirisinin kısa tanımları şöyledir:

1. Gülşehrî (XIV. yüzyıl): *Mantuku't-Tayr*, yazılışı 1317, 4408 beyit.
2. Ali Şir Nevaî (1441-1501) : *Lisanü't-Tayr*; yazılışı 1498, 3598 beyit
3. Zaifî (öl. 1559): *Gülşen-i Sîmurg*, yazılışı 1556, 5116 beyit (?).
4. Kadı-zade Şeyh Mehmed (XVI. yüzyıl) : *İnşirahü's-Sadr*, yazılışı 1578, 5083 beyit.
5. Fedaî Dede (öl. 1635) : *Mantuku'l-Esrar*, yazılışı 1635, 3808 beyit (?).

Bu çevirilerin hepsinde yer alan, Attar'ın *Mantuku't-Tayr* 'ındaki *Şeyh San'an* hikâyesinde geçen 8 beyit², biçim ve öz açısından, dil ve anlatım açısından kısaca taşıdığı yapısal özellikler açısından karşılaştırılmıştır. Bu 8 beyit, Attar'ın sanatçı kişiliğinde önemli bir yeri olan ve eserlerinde bol bol kullandığı *tekrir* ve *istifham* sanatlarının güzel bir örneğini sergilemektedir. Bu 8 beytin, *Şeyh San'an* hikâyesi içerisinde, olayı bütünleyici bir işlevi olduğu gibi, bunlar bağımsız bir şiir olacak ölçüde de yapısal bir bütünlük taşımaktadır. Karşılaştırmanın bir amacı da, Attar'ın beyitlerindeki yapısal bütünlüğün, çevirilere ne ölçüde yansıdığını göstermektir. Attar bu beyitlerde, âşık olan bir insanın çaresizliğini en etkin bir biçimde anlatmaktadır. Bu 8 beyitlik bölüm, Şeyh San'an'ın bir Hıristiyan güzeline âşık olduktan sonra "çok karanlık ve uzun bir gecede" söylediği tirattır. Attar bu beyitlere, *ömr*, *sabr*, *baht*, *akl*, *dest*, *pây*, *çeşm*, *yâr*, *dost*, *zûr*, *hûş* sözcükleriyle başlayarak, bu kavramlarla-âşık ile sevgili arasındaki ilişkileri dile getirir. Ayrıca, beyitlerine temel yaptığı bu 11 kavrama (bkz. Tablo: 1 ve 2) "kû tâ" yani, "hani, nerede..." anlamındaki soru zar-

2 Karşılaştırılan beyitler, aşağıdaki eserlerin gösterilen sayfalarında bulunmaktadır. Bu eserlerin tam tanımları Kaynakça'da verilmiştir. Attar, Muhammed Cevad Meşkûr yayını. s.81-82; Attar, mensur çeviriler A. Gölpınarlı'dan yararlanılmıştır, c.I, s.102-103; Gülşehrî, Tıpkıbasım, s. 27; Nevaî, M. Canpolat, s.128; Zaifî, C. Dilçin, s.97; Mehmed, fotokopi, s. 42; Fedaî, Yz. A. 3341.

fını da ekleyip tekrar ederek ve ince bir *tecahül-i ârifane* içerisinde sorarak, şiirdeki duygu ve heyecanı doruk noktasına çıkarır. Bu 8 beyitlik bölümün yapısal açıdan sağlam bir iç ve dış düzeni vardır. Attar'ın bu beyitlerde sıraladığı 11 temel kavram "insanı" sembolize etmektedir. Bu herhangi bir insan değil, bir "âşık'tır. Âşıkla ilişkin türlü kavramları anlatan bu sözcükler tasavvufta çeşitli anlamlara gelmekte ve değişik biçimlerde yorumlanabilmektedir. İlk 4 kavram yani *ömr*, *sabr*, *baht*, *akl* soyut kavramlardır. Bunlar insanın manevî yönünü gösterir. Bunlardan sonra gelen 3 kavram yani *dest*, *pây*, *çeşm* somut kavramlardır. Bunlar da insanın maddî yönüyle ilgilidir. *Yâr* ve *dost* kavramları ise, âşıkın maddeten dışında düşünülmeyle birlikte, manen onun içinde olan hem somut hem de soyut özellikte öğelerdir. Son 2 kavram olan *zûr* ve *hûş* da, hem somut hem de soyut açıdan âşıkın durumunu anlatan sembollerdir. Kısaca, yukarıda belirttiğim açılardan sağlam bir plan ve kompozisyonu olan bu 8 beytin şiir olarak çevirisi oldukça önem taşımaktadır. Attar'daki sıraya göre bu 8 beyit ve çevirileri şöyledir:

umur nerede ki, uyanık ve bilinçli olmayı³ övüp anlatayım, ya da dileğime ulaşabilmek için ağlayıp inleyeyim."

" Ömr kanı kim bu işi başaram
Kanı kalın kim kız almağa virem (Gülşehri)

" Ömr-kanı kim bulam dil-dâra râh
Yâ murâdumca kılâm zari vü âh (Zaifi)

Yâ kanı °ömr ana gam-h^vâr olayum
Yâ muradum üzre^{*}ger zar olayum (Mehmed)

* Ömr vir kim ' aşka ikdam eyleyüm
Yâri bin ikdam ile ram eyleyüm (Fedaî)

1. Attar'ın beytinde, "uyanık ve bilinçli olmak" ile "dileğine ulaşabilmek için ağlayıp inlemek" kavramları karşılaştırılmış, bunları gerçekleştirmek için "ömr"ün yokluğu vurgulanmıştır. Ayrıca iki kavram, beyitte bir karşıtlık da oluşturmaktadır. Zaifi ve Mehmed, ikinci dizeyi aslına oldukça bağlı kalarak ve birinci dizeyi de anlamca Türkçeye aktararak, bu karşıtlığı sağlamışlardır. Buna karşılık, Fedaî'de anlam, beytin aslından uzaklaştığı gibi, dizeler arasındaki anlam karşıtlığı da kaybolmuştur. Gül-

³ *عظورای : بیداری* (Muhammed Cevad Meşkûr: *Mantikut-i-Tayr*, 3. bs., Tahran 1968, s. 81, 5 numaralı mütâsha fânki.)

şehri'de, beytin birinci dizesi, Attar'ın vermek istediği düşünceye yaklaşmakta ise de; ikinci dize tümüyle Attar'dan ayrı, onunla ilgisiz bir düşünceyi içermektedir. Gülşehri, "başlık parası yok ki kız almak için vereyim" diyor. Attar'ın yapısal bir düzen içerisinde sıraladığı 8 kavram içerisinde "kalın" ve "kız almak" yoktur. Gülşehri'deki bu dize, Attar'ın eserinde gerçekleştirdiği yapısal ve anlamsal düzeni bozmaktadır.

2. 3 numaralı dipnotta belirtildiği gibi, Attar'daki "bidâri" sözcüğü, kimi nüshalarda "ğam-h'âri" olarak geçmektedir. Mehmed'in beytinde bu nüsha farkı görülmektedir. Bu durum, çeviricilerin, çevrilen eserlerin değişik nüshalarından yararlandıklarını ve nüsha farklarını dikkate almadıklarını göstermektedir. Sekizinci beyitte bunun daha ilginç bir örneği bulunmaktadır.

3. Mehmed, Attar'da redif olan "konem" yardımcı fiilini "olayum" biçiminde Türkçeleştirerek beytine redif yapmıştır. Bu durum, Mehmed'in Attar'ın eserine kimi yerlerde sözcüğü sözcüğüne bağlı kaldığını göstermektedir. Mehmed, aynı zamanda Attar'ın beytinin kafiyeli sözcükleri olan "ğam-h'âri" ve "zari" sözcüklerinden *masdariyet* i'lerini atarak, beytine kafiye yapmıştır.

II
صبر کوتا پای در دامن کشم
یا چو مردان رطل مرد افکن کشم
(Attar)

"Sabır nerede ki, ayağımı eteğimin altına çekip oturayım, ya da yiğitler gibi er yıkan büyük şarap kadehini içeyim."

*

Kanı şabr itkünçe derdim çâresin
Yâ deva kılğunça bağrım paresin (Nevaî)

Şabr kanı kim çekem pâ dâmene
Çekdürem yâ ritl-ı merd-efgen tene (Zaifi)

Şabr ile pâyum ya der-dâmen çekem
Er gibi yâ câm-ı merd-efgen çekem (Mehmed)

Şabr vir kim cümleden âzad olam
Dost kuyin bekleyem dil-şâd olam (Fedaî)

1. Bu beyitte de dizeler arasında karşıtlık vardır. "Her şeyden elini eteğini çekmek" ile "yiğitler gibi şarap içip taşkınlık yapmak" yani "sabır" ile "sabırsızlık" karşılaştırılmıştır. Zaifi ve Mehmed, bu beyti aşağı yukarı sözcüğü sözcüğüne tümüyle çevirerek Attar'ın düşüncesini vermişlerdir. Fedaî, "cümleden âzâd olam"- sözüyle, "her şeyden vaz geçmek"

kavramını anlatmayı denemişse de, ikinci dizeyle beyitteki karşıtlık yok olmuştur. Nevaî ise, Attar'ın metniyle ilgisi olmayan bir beyit söylemiştir.

2. Attar'ın beytindeki söz varlığı, Zaifi ve Mehmed'de, Türkçe ya da Farsça olarak aynen yer almıştır. Nevaî ve Fedâînin beyitlerinin sözcükleri arasına ise, Attar'ın temel 11 kavramından ikincisi olan yalnızca "şâbr" ve "kanı, vir kim" sözcükleri girmiştir. Nevaî'nin beytinin, eğer bu bölüm içerisinde olmasa, Attar'ın beytiyle ilişkisini düşünmenin olanağı yoktur.

3. Zaifi ve Mehmed, Attar ile aynı kafiyeyi kullanmışlardır. Zaifide ayrıbir sözcük olarak redif yoktur. Mehmed'in beytinin redifi ise, Attar'ın beytinin redifi olan "keşem" sözcüğünün Türkçesi "çekem"dir.

III

بخت کوتا عزم بیداری کند
یا مراد در عشق او یاری کند (Attar)

"Baht nerede ki, uyanmaya niyet etsin ya da onun aşkındaki durumunu göreyim bana acıyıp yardım etsin."

*

Baht kanı kim bana bidâr ola
Yâ anun 'ışkında bana yar ola (Gülşehrî)

*

Kanı bahtum gözin açup uyarın
Bana vasl-ı yârda yardım viren (Zaifi)

*

Bu kara bahtum kanı bidar ola
Yâ bana 'aşk içre ol hoş yâr ola (Mehmed)

1. Bu beytin dizelerinde de yine iki karşıt düşünce işlenmiştir. Beyitten anlaşılan şudur: "Bahtım, uyanıp beni bu durumdan kurtarsın ya da (bu olmadığına göre) bana acıyıp yardımcı olsun". Bu beyitte de dolayısıyla karşılaştırılan "baht" ile "bahtsızlık"tır. "Baht"ın sağladığı sonuç ile "bahtsızlık"ın yol açtığı sonuç, beyitte iki karşıt düşünce olarak çağrıştırılmaktadır. Attar'daki bu karşıt anlam, Gülşehrî, Zaifi ve Mehmed'in çevirilerinde sağlanmıştır. Beyit, Nevaî ve Fedâîde yoktur. Fedâî'deki bu eksiklik, yazma nüshanın müstensihinden kaynaklanmıştır olabilir.

2. Çevirilerde kimi anlamlar eksik ya da belirsiz kaldığı gibi, kimi beyitlerde de, metnin aslında bulunmayan sıfat ve belirleyici sözlerin metne eklendiği görülmektedir. Attar, 8 beyit içerisinde işlediği 11 kavramın hiç birine herhangi bir sıfat getirmemiştir. Oysa, Mehmed'in çevirisinde "baht", "kara" sıfatıyla, "yâr" da "hoş" sıfatıyla nitelendirilmiştir. Attar'daki "yâri koned" deyimini Gülşehrî ve Mehmed anlamı geniş tuta-

rak "yâr ola" biçiminde çevirdikleri halde Zaifi, "yâri" sözünü anlamı biraz daraltarak doğrudan "yardum" sözcüğüyle karşılamıştır.

3. Gülşehrî ile Mehmed'in beyitlerinin redifi, Attar'ın kullandığı redifin Türkçesidir. "Bidâri" ve "yâri" sözcükleri *masdariyet i'leri* kaldırılarak kafiye yapılmıştır.

عقل کوتا علم در پیش آورم
یا بحیلت عقل با خویش آورم
(Attar)

"Akıl nerede ki, ilmi göz önüne getireyim, ya da bir yolunu bulup aklımı başıma toplayayım."

*

°Akl kanı kim ögümi dirşürem
Nefs divin gönlüm içinden sürem (Gülşehrî)

*

Kam 'akl itkünçe iş tedbirini
Kılğuça viran gönül ta'birini (Nevai)

'Akl kanı kim virem'ilmi ana
Yâ getürem anı hileyle bana (Zaifi)

*

Yâ kanı fehm ala önine 'ilim
Yâ kanı 'akl ola bu kâra nerim (نرم) (Mehmed)

'Akl vir ta 'ilm tahsil eyleyüm
Cümle varum 'aşka tebdil eyleyüm (Fedaî)

1. Attar bu beyitte, "aşkın aklını başından aldığını" belirtiyor. "Akıl yok ki bilimi kendime kılavuz edeyim, bu olamayacağına göre, bir çaresini bulup aklımı başıma getireyim" diyor. Başka bir deyişle, "akılla ilme ulaşmayı", akıl olmadığına göre, bu amaca ulaşabilmek için önce "aklına kavuşmayı" gerekli görüyor. Bu kavramlar, belli yönlerden 5 çeviride de verilmeye çalışılmıştır: Gülşehrî "öğini dirşürmek", Nevaî "işe tedbir itmek", Zaifi " ilm virmek", Mehmed "ilmi önine almak", Fedaî "'ilm tahsil eylemek" sözleriyle. Attar'ın düşüncesini yansıtmışlardır. Bunların yanı sıra, Gülşehrî "nefs divin gönül içinden sürmek" deyişimiyle "'akl ve 'ilm'e ulaşmayı vurgulamıştır. Attar'ın 11 temel kavramından "'akl"ın bu beyitte ele alınıp "' ilm"in de ona eşlik etmesine karşılık, Fedaî'nin beytinde "' aşk" da bu kadroya girmiştir. Buna göre Attar'daki "akl-ilm" eşliği Zaifi ve Mehmed'de korunmuş, Nevaî'de yalnızca "akl"la yetinilmiştir.

2. Yukarıda belirtildiği gibi bu beyitte temel kavram "akl"dır, "ilm" ona eşlik etmektedir. Durum böyle olmakla birlikte Gülşehrî, bu beyitte yalnızca "akl"ı ele almış, "ilm"i de temel bir kavram gibi aynı paralel söyleşiyile, aynı *tekrir ve istifham* sanatlarını kullanarak ayrı bir beyitte vermiştir:

' İlm kanı kim bu işde şabr idem
Girü koyup kendü işüme gidem

(Attar) دست کو تا خاک ره بر سرکنیم
یا ز زیر خاک و خون سر برکنیم

"El nerede ki, yolunun toprağını başıma saçayım, ya da toprak ve kan altındaki yani toprağa ve kana bulanmış başımı kaldırayım."

*

El kanı kim toprağı başa saçam
Yâ ayak kanı ki bu yoldan geçem (Gülşehrî)

*

Kol kanı köksümge hârâ urğu dik
Başıma tofrağlar savurğu dik (Nevâî)

*

Dest kanı başuma toprak saçam
Kanlu toprakdan ya hod başum açam (Zaifî)

*

Yâ kanı el toprağın ber-ser ide
Hâk ü hündan yâ kañı ser ber ide (Mehmed)

Dest vir tâ başuma toprak koyam
'Aşk içinde tâ ki bir revnak koyam (Fedaî)

1. Bütün beyitlerde "toprak" ve bu "toprağın başa saçılması" anlatılmıştır. Ancak Attar, toprağın nasıl bir toprak olduğunu "hâk-i reh" olarak belirtmiştir. Yani, herhangi bir toprak değil, "sevgilinin yolunun toprağı, onun basıp çiğnediği toprak"tır. Attar böyle demekle sevgiliye yakınlaşmayı" anlatmaktadır. Mehmed, "toprağın" diyerek bu durumu belirtmeye çalışmışsa da, öteki beyitlerde bu incelik kaybolmuştur. Ayrıca, "başına toprak saçmak ya da koymak", "ölmek istemek, ölümünü istemek"tir. Attar, sevgilinin yolunda, onun uğrunda ölmeyi istemektedir.

2. *Dest*, "el" anlamına geldiği gibi, "güç, kudret, kuvvet" anlamını da taşır. Attar'ın beytinde "dest" sözcüğü iki anlamla da kullanılabilir. "El nerede yolunun toprağını başıma açayım"; "bende güç, kuvvet nerede ki (yok ki) yolunun toprağını başıma saçayım" anlamı Attar'da çok açıktır. Öteki beyitlerdeki "güç, kuvvet" anlamı pek belirgin değildir. Ne-

vaînin beytinde geçen "kol" sözcüğü, Çağatay Türkçesinde "el" anlamındadır. "El" sözcüğü Türkçede, "el irmek, el irişmek, el yitmek..." gibi deyimler içerisinde mecazen "güç, kuvvet, kudret" anlamına gelirse de, deyim dışı kullanışlarda bu anlamları karşıladığı yaygınlaşmamıştır. Zaifi ve Fedâî, çevirilerinde "dest" sözcüğünü kullanarak bu anlamları da çağrıştırmayı düşünmüşlerdir. Örneğin, Zaifi'nin Gülşehrî gibi, "el kanı kim" diyebilecekken "dest" sözcüğünü kullanması bunu gösterir.

3. Attar'da geçen "toprak ve kan altındaki", yani "toprağa ve kana bulanmış başı kaldırmak" sözü Gülşehrî, Nevaî ve Fedâîde yer almamıştır. Oysa bu sözün çevirisinin verilmesi mantık çerçevesi içerisinde mutlaka gereklidir. Çünkü, "elle atılan toprakların altında kalan ve bu yolla kanayan baş" kaldırılacaktır. Bu bir neden-sonuç ilişkisidir. Attar'ın beytinde bu ilişkiyle sağlanan anlam bütünlüğünün çevirilere de yansıtılması gerekirdi. Bu durum sadece Zaifi ve Mehmed'de vardır. Zaifi, Attar'daki "zir-i hâk ü hün" terkiibini "kanlu topraktan" biçiminde Türkçeye çevirmiş; Mehmed ise, Türkçe -den ekiyle terkiibi "hâk ü hündan" biçiminde çevirisine aktarmıştır.

4. Gülşehrî, Attar'ın beytinin ikinci dizesini çevirmemiş, onun yerine Attar'ın bir sonraki beytinin birinci dizesine anlam olarak yer vermiştir. Bu durumda, Attar'daki "başın toprak altına konması ve topraktan çıkarılması" tezadı kaybolmuştur. Nevaî de Attar'ın beytinin ikinci dizesini kullanmamış, onun yerine "sert taşlarla göğsümü döveyim" diyerek, birinci dizeye söz ve anlam açısından paralel bir dize söylemiştir. Bu durumda da, bu beytin dizeleri arasındaki karşıtlık, paralellığe dönüşmüştür. Fedâî ise, ne karşıtlık ne de paralellik özelliği taşıyan gereksiz bir söze yer vermiştir.

5. Attar'daki "hâk ber-ser konem" sözünü Gülşehrî, Nevaî, Zaifi ve Fedâî "başta toprak saçmak, savurmak, koymak" deyimleriyle Türkçeye çevirdikleri halde, Mehmed, "toprağın ber-ser ide" biçiminde yarı Türkçe yan Farsça olarak çevirmiştir. İkinci dizedeki "ser ber konem" sözü de yine "ser ber ide" biçiminde yarı Farsça olarak çevrilmiştir.

6. Gülşehrî ve Zaifi, Attar'dan ayrı olarak aynı kafiye kullanmışlardır. Nevaî ve Fedâînin beyitlerinin kafiyeleri de değişiktir. Mehmed'in beytinde ise, Attar'da redif olan yardımcı fiil Türkçeleştirilmiş ve Attar'ın beytinin kafiyesi aynen korunmuştur.

VI

پای کوتا باز جویم کوی یار
چشم کوتا باز بینم روی یار (Attar)

"Ayak nerede ki, sevgilinin bulunduğu yeri yine arayayım; göz nerede ki, sevgilinin yüzünü yine göreyim."

Köz kanı ol ay yüzige salğuça
Ol kuyaş envâridin nûr alğuça (Nevâî)
*

Pay kanı küyine varmağa uş
Kanı yüz kim sürem *ayağına hoş (Zaifî)

Çeşm kanı kim görem dil-ber yüzin
Güş kanı k'işidem şirin sözün (Zaifî)
*

Yâ kanı pâ cüst ü cüy-ı yâr ide
Yâ kanı göz manzarın didâr ide (Mehmed)
*

Pay vir tâ kuy-i yâri seyr idem
Çeşm vir tâ rüy-i yâri seyr idem (Fedâî)

1. Bu çeviriler arasında Attar'ın metnine uygunluk gösterenler, Mehmed ve Fedâî'nin beyitleridir. Attar'daki "sevgiliyi ayakla aramak ve gözle görmek" kavramı, bu iki beyitte aynı paralel söyleyiş içerisinde verilmiştir. Gülşehrî, Attar'ın temel kavramlarından "çeşm"i metnine almamış, "pay" kavramını da "dest" kavramını işlediği beytin ikinci dizesinde,

Yâ ayak kanı ki bu yoldan geçem

biçiminde, bu beytin anlamından ayrı olarak Attar'da bulunmayan bir karşıtlık içerisinde vermiştir. Nevâî de Gülşehrî'nin tersine, Attar'daki temel kavramlardan "pây"ı almamış, "köz"ün anlamını bir beyitte genişletmiştir. Bu beyitte, Gülşehrî ve Nevâî'nin birer kavramı atmalarına karşılık Zaifî, "pay" ve "çeşm" kavramlarını iki ayrı beyte dağıtmış ve bunlara uygun olan "yüz" ve "güş" kavramlarına yer vermiştir. Gülşehrî eklediği bu kavramları, söyleyişte paralellik, *tekrir* ve *istifham* sanatları oluşturacak biçimde kullanmıştır.

2. Attar'ın beytinin kafiyeli sözcükleri, "kûy-i yâr" ve "ruy-i yâr" terkipleri içerisindeki "köy" ve "ruy" sözcükleridir, Fedâî de bu sözcükleri beytinin kafiyesi yapmıştır. Fedâî'de ayrıca, redif gibi görünen "seyr idem" sözleri cinaslı kullanıldığından, bu beyitte cinaslı bir kafiye de söz konusudur.

VII

یار کوتا دل زهد در یک غم
دوست کوتا دست کیرد یک دم (Attar)

"Sevgili nerede ki, benim bir derdime gönül verip acısın; dost nerede ki, bir an elimi tutup yardım etsin."

*

Yâr kanı kim bana gam-h^vâr ola
Dost kanı kim bana dîl-dâr ola (Gülşehrî)

Yâr kanı bir gama dil vire yâ
Dost kanı dest-gir ola bana (Zaifi)
*

Yâ kanı ol yâr dil vire bana
Dest-gir ola kanı bir dost yâ (Mehmed)

Yâr vir tâ kim bana ğam-h^wâr ola
Dost vir tâ kim benümle yâr ola (Fedaî)

1. Attar'daki iki dize arasında bulunan anlam açısından söyleyiş paralelliği bu çevirilerde korunmuştur. Zaifi ve Mehmed'in çevirileri, yan Türkçe yan Farsça da olsa sözcüğü sözcüğüne çeviriye çok yaklaşmıştır. Bu iki beytin, Attar'ın kullandığı sözcük ve deyimlere oldukça bağlı kalınarak Türkçeye aktarıldığı açıkça görülmektedir. Gülşehrî ve Fedaînin çevirilerinde ise, Attar'ın vermek istediği anlama bağlı kalındığı gözleniyor.

2. Bu çevirilerde, Gülşehrî ve Fedaî aynı kafiye ve redifi kullanmıştır. Zaifi ve Mehmed'in çevirilerinde ise aynı sözcükler (yâ, bana) kafiye yapılmıştır.

VII

زور کوتا ناله و زاری کنم
هوش کوتا سازهشیاری کنم
(Attar)

"Güç^s nerede ki, ağlayıp inleyerek feryat edeyim; akıl nerede ki, akıllıca davranayım."

*

Ün kanı kim nâle vü zari kılam
Kendüzüme dost ol yari kılam (Gülşehrî)

*

(Gün kanı kim gice payâna ire
Kim meğer bu derd dermana ire) (Gülşehrî)

4 " زور " zür" sözcüğü *Mantku't-Tayr* 'ın İran baskılarında (Örneğin bkz. Hamid Hamid: *Mantku't-Tayr*, Tahran 1963, s. 78; Muhammed Cevad Meşkûr: *Mantku't-Tayr* 3. bs., Tahran 1968, s.82; Sadık Gevherin: *Mantku't-Tayr*, Tahran 1969, s.71) böyle olmakla birlikte, eserin Türkiye'deki yazma nüshalarının kimilerinde bu sözcüğün " روز " olduğu görülmektedir. (Örneğin bkz. DTCF Yazmaları M.Ozak I, No. 938; M. Ozak E, No. 332; M. Con No. 391 ve No. 560; t. Saib I, No.1400 ve No.1381; TDK yazmaları A/382...)

5 A. Gölpmarlı'nın *Mantku't-Tayr* çevirisinde bu sözcük "gün" olarak geçmektedir (s. 103).

Huş kanı eylegünçe özni zabt
Birmegünçe yol dimâg üyige habt (Nevâî)

Kanı kuvvet kim kılam feryad u zâr
Huş kanı k'ola fi'l-i hüş-yâr (Zaifi)

Yâ kanı ol gün ki çok zâr eyleyem
Ya kanı ° akl anı hüş-yâr eyleyem (Mehmed)

*

Zür vir tâ nâle vü zari idem
Huş vir tâ seyr-i dil-dâri idem (Fedaî)

1. Bu beyitte, çeviride yararlanılan yazma nüshadan kaynaklanan ve asıl metin ile çeviriler arasında bir tutarsızlık oluşturan bir durum vardır. 4 numaralı dipnotta gösterildiği gibi, onuncu temel kavram olan "zur" ^{زور}, *Mantku't-Tayr*'in kimi nüshalarında eski yazıya göre bir noktanın yer değiştirmesiyle "ruz" ^{روز} olmuştur. Kullanılan nüshaya göre, söz konusu sözcük, Gülşehrî ve Mehmed'de "gün"dür. Zaifi, eseri çevirirken başka bir nüsha kullandığı için "zur" sözcüğünü "kuvvet" sözcüğüyle çevirmiştir. Fedaî de Attar'da olduğu gibi "zur"u aynen kullanmıştır. Bu durum, bu türlü çeviri karşılaştırmalarında, asıl eserin değişik nüshalarının dikkate alınmasının gerekli ve hatta zorunlu olduğunu göstermektedir.

2. Attar bu beytinde de, dizeler arasında anlam ve söyleyiş açısından bir paralellik kurmuştur. Bu paralelliği yalnız Zaifi sağlamış, Fedaî de yaklaşmıştır. Mehmed bu paralelliği kurabileceksen, "zur" sözcüğünü "gün"le karşıladığı için, Attar'daki "güç nerede ki, ağlayıp inleyerek feryat edeyim" anlamı, "o gün nerede ki, çok ağlayıp inleyeyim" biçimine girmiştir. Nevaî de, Attar'ın temel kavramlarından "zur"u atlamış ve beytini "huş" üzerine kurmuştur. Gülşehrî'nin çevirisinde bu konuya ilişkin olarak ilginç bir durum vardır. Gülşehrî'nin kullandığı nüshada büyük bir olasılıkla "zur" ^{زور} sözcüğü, "ruz" ^{روز} biçiminde yazılmıştır. Gülşehrî bu sözcüğü 'gün' olarak çevirmiş, ancak Attar'da bulunmayan başka bir beyit içerisinde ve sözün bağlamına uygun olarak kullanmıştır. Attar'ın "zur" kavramıyla başlayan beytinin çevirisini Gülşehrî'nin "ün" sözcüğüyle başlayan beyti vermektedir. Gülşehrî "güç nerede" sorusunu, anlama uygun olarak, "ün, ses nerede (ses yok, kalmadı, çıkmıyor)" sorusuyla karşılamıştır. "Gün" sözcüğüyle başlayan beytin değil, "ün" sözcüğüyle başlayan beytin, Attar'ın beytinin çevirisi olduğunu gösteren bir kanıt da, her iki beytin kafiye ve rediflerinin aynı olmasıdır.

3. Zaifi'nin beyti kafiye açısından, Gülşehrî'nin, Mehmed'in ve Fedaî'nin beyitleri de hem kafiye hem de redif açısından Attar'la uygunluk içerisindedir.

Söz konusu beyitlerde bütünüyle ortak olan benzerlik ve ayrılıklar da şu maddelerde özetlenebilir:

1. Attar'ın 11 temel kavramı, Mehmed'de "gün" değişikliğiyle aynı sırayı izlemektedir. Fedaîde de "baht" eksikliğiyle tamdır. Zaifi de "yüz" ve "gûş" eklenmiş olmasına karşın, Attar'ın sırasına uygundur. Gülşehrî, kimi eksik ve fazlalarıyla Attar'a bağlı kalmaya çabalamıştır. Nevaî, kimi beyitlerde, Attar'ın söyleyiş biçimini yansıtsa da Gülşehrî'ye göre çok öz-gürdür. Attar'ın bu 11 temel kavramının sırası, bunların öteki çevirilerde bulunup bulunmadığı, çevirilerde hangi sözcükle karşılandığı ve Attar'da bulunmayan kavramlar Tablo: 1'de topluca gösterilmiştir.

Attar	Gülşehrî	Nevaî	Zaifi	Mehmed	Fedaî
'ömr	'ömr	-	'ömr	*-ömr	'ömr
şabr	-	şabr	şabr	şabr	şabr
baht	baht	-	baht	baht	-
'akl	'akl	'akl	'akl	«akl	'akl
dest	el	kol	dest	el	dest
pây	ayak	-	pây	pâ	pây
çeşm	-	köz	çeşm	göz	çeşm
yâr	yâr	-	yar	yâr	yâr
dost	dost	.	dost	dost	dost
zür	gün	-	kuvvet	gün	zür
hüş	.	hüş	hüş	'akl	hüş
11	8	5	11	11	10
Attar'da Bulunmayanlar					
-	kalm	yüz	yüz	fetim	-
-	Sîm	könül	gûş	-	-
-	ün	cân	-	.	-
-	dil	.	.	.	-
-	4	3	2	1	.

Tablo: 1

2. Attar'ın 11 temel kavramından ilk 5'i, ilk beş beytin **birinci dizesinin başında** (*sadr'da*), geriye kalan 6'sı ise, ikişer ikişer son üç **beytin dizelerinin başında** (*sadr ve ibtidâ'da*) yer almıştır. Hepsisi **de tek hecelidir** ve hepsinde **de** aruz gereği *med* yapılmaktadır. Bu durum, her beytin **başında** düzenli olarak yinelenen bir ses uyumu yaratmaktadır. Bu duruma **tam** olarak uyan Fedâînin çevirisidir. Zayıf de iki eksiğiyle medleri gerçekleştirmiştir. Gülşehrî kavramların çoğunda med **kullanmıştır**. **Nevâî bu açıdan da** özgür davranmış, Attar'dan aktardığı sözcüklerin hiç birinde **med** yapmamıştır. Bence bunun iki nedeni olabilir: a) Attar'a öykünmemek ve özgün bir eser ortaya koymak; b) Türkçe söylemek. Mehmed, Attar'ın bu sözcüklerinin hepsine çevirisinde yer verdiği halde, hiç birinde med yapmamıştır. Bu durum da bence, Mehmed'in şairlik yeteneğiyle ilgilidir.

3. Attar'da, söz konusu 11 kavramdan sonra, soru zarfı olarak "kû tâ" sözleri düzenli bir biçimde yer almıştır. Bunlar tümüyle, 8 beyitte yukarıdan aşağı sağlam bir simetri oluşturmaktadır. Bu 11 kavramın ve "kû tâ" sözcüklerinin ilk beş beyitte birerli, son üç beytin her dizesinin başında ikişerli olarak kullanılması, duygu ve heyecanın derece derece yükselip yoğunlaşmasını yansıttığı gibi, şiirdeki biçim-öz uyumunu da göstermektedir. Attar'ın metninde kusursuz bir söz düzeni içerisinde yer alan "kû tâ" soru zarfı, çevirilerde "kanı kim", "kanı ki", "kanı...", "...kanı", "yâ kanı" biçimlerinde karşılanmıştır. Ancak çevirilerin hiç birinde sağlam bir simetri ve paralellik yoktur. Yalnız Fedâî, "kû ta" sözcüklerini "vir kim", "vir ta", "vir tâ kim" biçimlerinde çevirerek, Attar'daki anlamdan uzaklaşmakla birlikte, oldukça sağlam bir simetri içinde kullanmıştır. 2. ve 3. maddelerde açıklanan durumlar ve bu 11 temel kavramın çevirilerdeki dağılımı, sırası ve hangi sözcükle karşılandığı, beyit ve dizelerde bu- lunduktan yerler Tablo: 2'de topluca görülmektedir.

4. Attar, kimi beyitlerinin dizeleri arasında söz ve anlam açısından söyleyişte karşıtlıklar ve paralellikler kurmuştur. Örneğin ilk 5 beyitte dizeler arasında karşıtlıklar, son 3 beyitte de paralellikler bulunmaktadır. Bu türlü söyleyiş özelliklerine çevirilerde de rastlanmaktadır.

5. Attar, başta da belirttiğim gibi, bu 8 beyitte *tekrir* ve *istifham* sanatını çok güçlü ve güzel bir biçimde kullanmıştır. Fedâînin dışında öteki şairler, her iki sanattan çevirilerinde Attar kadar olmasa da yararlanmışlardır. Attar'daki "kû, nerede" sözcüğü, Fedâî dışında öteki çevirilerde "kanı" sözcüğüyle karşılanmıştır. Attar bu sözcükle vurguladığı kavramların soru yoluyla "yokluğunu", dolayısıyla da âşıkın "çaresizliğini" anlatmaktadır. Fedâî, bu sözcük yerinde "vir" sözcüğünü kullanmıştır. Yani, "bende olmayan bu niteliklere beni kavuştur" anlamında Tanrı'ya yakarmaktadır. Ancak, "kanı" sözcüğüyle öteki çevirilerde sağlanan *istifham* sanatı, Fedâîde kaybolmuştur. Fedâînin bu beyitlerinde sadece *tekrir* sanatı bulunmaktadır.

	Attar		Gülşehri		Nevai		Zalîfi		Mehmed		Fedai	
1	‘ömr	kū tā	‘aql	kanı kim	köz	kanı	kanı	baht (um)	yā kanı	‘ömr	‘ömr	vir kim
2	şabr	kū tā	baht	kanı kim	yüz	kanı	‘ömr	kanı kim	şabr...	yā	şabr	vir kim
3	baht	kū tā	el	kanı kim	kol	kanı	‘aql	kanı kim	...baht(um)	kanı	‘aql	vir tā
			...ayaq	kanı ki								
4	‘aql	kū tā	‘ömr	kanı kim	hüş	kanı	şabr	kanı kim	yā kanı	fehmi	dest	vir tā
			kanı	kalın kim					yā kanı	‘aql		
5	dest	kū tā	‘ilm	kanı kim	kanı	‘aql	dest	kanı	yā kanı	el	pāy	vir tā
											çeşm	vir tā
6	pāy	kū tā	yār	kanı kim	kanı	şabr	pāy	kanı	yā kanı	pā	yār	vir tā kim
	çeşm	kū tā	dost	kanı kim			kanı	yüz kim	yā kanı	göz	dost	vir tā kim
7	yār	kū tā	gün	kanı kim	...kanı	koñül	çeşm	kanı kim	yā kanı	...yār	zür	vir tā
	dost	kū tā					güş	kanı ki	...kanı...	dost yā	hüş	vir tā
8	zür	kū tā	ün	kanı kim	...cān	kanı	yār	kanı	yā kanı	...gün		
	hüş	kū tā					dost	kahı	yā kanı	‘aql		
			dil	kanı kim			kanı	kuvvet kim				
							hüş	kanı ki				

Tablo: 2

Şeyh San'an hikâyesinde, Şeyh San'an'ın 8 beyitlik bu tiradının sonunda yer alan ve tiradın bir özü durumunda olan beyit ve çevirileri de ilginçtir:

رفت عقل و رفت صبر و رفت یار
این چه درداست این چه عشق است اینچکار (Attar)

"Akıl da gitti, sabır da gitti, sevgili de ... Bu nasıl bir derttir, bu nasıl bir aşktır, bu nasıl bir iştir?"

*

Gitdi 'aklu gitdi şabr u gitdi yâr
Kaldı 'ışk u kaldı neng ü kaldı'âr (Gülşehrî)

Getdi 'akl u getdi şabr u getdi yâr
Bu ne 'ışk olur ne derd olur ne kar (Zaifî)

*

Gitdi 'akl u gitdi şabr u gitdi yâr
Bu ne 'aşkdur bu ne derddür bu ne kâr (Mehmed)

*

Sabr gitdi 'akl gitdi yâr yok
Hâlûme bir rahm ider dil-dâr yok (Fedaî)

Bu beyit Nevaî'de yoktur. Öteki beyitlerin gerek öz gerek biçim açısından Attar'ın beytiyle benzerlik ve ayrılıkları ile çevirilerin birbirlerine göre farkları Tablo: 3'te daha açık olarak görülmektedir:

Tablo: 3'ten çıkarılan sonuçlar şöyledir:

1. Nevaî, metne biçim olarak bağlı değildir, bu beyti atlamıştır.
2. Fedaî, beytin birinci dizesini çevirmiş, ikinci dizeyi ise anlama uygun sözlerle doldurmuştur. Attar'ın birinci dizedeki üç yalın cümlesini, Türkçe kurallı üç cümle halinde vermiş ve Gülşehrî, Zaifî ve Mehmed'in tersine "ü" bağlacını kullanmamıştır.
3. Gülşehrî birinci dizeyi anlam ve biçim açısından sözcüğü sözcüğüne çevirmiş, ikinci dizede ise "in çi" sözünü, "gitdi" fiiliyle tezat oluşturacak biçimde, "kaldı" fiiliyle karşılamıştır. Öte yandan Attar'daki "derd" sözcüğü yerine "neng", "kâr" sözcüğü yerine de "'âr" sözcüğünü getirerek, asıl metne biçim bakımından bağlı kalmışsa da, anlam bakımından böyle bir "aşk"ın sonucunu anlatan başka sözcükleri kullanmayı yeğlemiştir.
4. Zaifî, bu beytin birinci dizesini, "gitdi" ve "getdi" sözcüklerindeki hareke farkının dışında, aynen Gülşehrî gibi çevirmiştir. İkinci dizede ise, Gülşehrî'ye göre metin aslına biraz daha yaklaşmış; Farsça "est", *-dirl-dir bildirme eki* yerinde "olur" fiilini kullanarak ve cümleleri kurallı bir duruma sokarak, Attar'ın metnine göre de biçim ve anlam açısından daha özgürce davranmıştır.

	Attar	Gülşehri	Nevai	Zaifi	Mehmed	Fedai
1. dize	reft 'aql u	gıtdı 'aql u	-	getdi 'aql u	gıtdı 'aql u	şabr gıtdı
	reft şabr u	gıtdı şabr u	-	getdi şabr u	gıtdı şabr u	'aql gıtdı
	reft yār	gıtdı yār	-	getdi yār	gıtdı yār	yār yok
2. dize	in çi derd est	ķaldı 'ıřķ u	-	bu ne 'ıřķ olur	bu ne 'ařķdur	-
	in çi 'ařķ est	ķaldı neng ü	-	ne derd olur	bu ne derddür	-
	in çi kār	kaldı 'ār	-	ne kār	bu ne kār	-

Tablo: 3

5. Mehmed'in çevirisi ise, "derd" ve "aşk" sözcüklerinin beyitte sıralarının değişmesi dışında Artarın metniyle sözcüğü sözcüğüne (*mot â mot*) aynıdır.

6. Dört şair de çevirilerinde Attar'ın kafiyesini kullanmışlar, bunlardan Fedaî, beytine ayrıca "yok" redifini eklemiştir.

* *
*

Yukarıda karşılaştırılan 8 beyitlik tiradın arkasından gelen, Attar'a göre 30 beyitlik (s. 82-84) bölüm de bu türlü bir karşılaştırmaya çok uygundur. Burada Şeyh San'an, dostlarıyla karşılıklı konuşmaktadır. Şeyh San'an'ın, dostlarının öğütlerine karşı, türlü söz ve mantık oyunlarına başvurarak cevaplar verdiği bu bölümde de *simetrik ve paralel söyleyişlere, tekrar, istifham ve nida* sanatlarına bu bölümün hemen her beytinde yer verilmiştir.

Bu bölümün 30 beyit olması da herhangi bir rastlantıya bağlanamaz. *Mantuku't-Tayr*'in çerçeve hikâyesinde, "kendilerine bir padişah seçmek üzere, Hüdhüd'ün kılavuzluğunda *Si-murg* 'u aramak için yola çıkan yüzbinlerce kuştan, büyük güçlükler sonunda ancak 30 tanesinin yüce dergâha ulaşabildiği" anlatılmıştır. Söz konusu bölümü oluşturan 30 beyit, bir anlamda bu 30 kuşu sembolize etmektedir. Attar, "*Si-murg*"a yani "30 kuş"a uygun olması için bu bölümü de bilinçli olarak böyle düzenlemiştir. Attar'ın, biçim ve öz uygunluğu açısından, eserinde kurduğu bu *iç düzen*, çevirilerin kimilerine bir ölçüde yansımıştır. Bu bölümün çevirilerdeki beyit sayıları şöyledir: Zaifi , Mehmed ve Fedaî 30 beyitle Attar'a en azından sayı bakımından bağlı kalmışlardır. Buna karşılık, bu bölüm *Gülşehrî*'de 32, *Nevaîde* ise 25 beyittir. Beyit sayılarının böyle olması, *Gülşehrî* ve *Nevaî*'nin eserleri için yapılan değerlendirmeleri başka bir yönden doğrulayan veriler olarak da düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Canpolat, Mustafa: *'Ali Şir Nevâî-Lisânü't-Tayr, (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1972.

Cunbur, Müjgân: *Gülşehrî ve Mantuku't-Tayr'ı* (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1952.

Dilçin, Cem: *Za'ifi, Gülşen-i Si-murg (Mantuku't-Tayr Tercümesi)*, *İnceleme-Metin* , (Basılmamış lisans tezi), Ankara 1968.

Fedaî Dede: *Mantuku'l-Esrar*, Milli Kütüphane yazmaları, No. A. 3341.

Gölpınarlı, Abdülbaki: *Ferideddin-i Attar, Mantık Al-Tayr I-II*, 3. bs., İstanbul 1968.

Kadı-zade Şeyh Mehmed: *İnşirahü's-Sadr*, TDK Kitaplığı, fotokopi No. 38.

Levend, Agâh Sırrı: *Divan Edebiyatında Hikâye*, TDAY-Belleten, Ankara 1968, s. 71-117.

Levend, Agâh Sırrı: *Gülşehrî-Mantku't-Tayr, Tıpkıbasım*, TDK Yayınları, Ankara 1957.

Mazıoğlu, Prof. Dr. Hasibe: *Türk Edebiyatı, Eski*, TA, c. XXXII, fas. 256-257, s. 80-134, Ankara 1982.

Meredith-Owens, G.M. : *Meşâ'ir üş-Şu'arâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, London 1971, s. 104 b.

Muhammed Cevad Meşkûr: *Şeyh Feridü'd-dîn Attar-ı Nişaburî, Mantku't-Tayr*, 3. bs., Tahran 1968.

Ritter, Helmuth: *Attâr*, İA, c. 2, İstanbul 1944, s. 7-12.